

УДК 908(615)

Валерій Єрмілов

АПТЕЧНА СПРАВА І МЕДИКАМЕНТОЗНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ У ЗЕМСТВАХ ПІВДНЯ УКРАЇНИ (КІНЕЦЬ ХІХ – ПОЧАТОК ХХ СТ.)

У статті висвітлюється історія розвитку аптечної справи та медикаментозного забезпечення населення і медичних закладів земськими органами самоврядування та лікарями Херсонської і Таврійської губерній в кінці ХІХ – на початку ХХ ст.

Ключові слова: аптечна справа, аптеки, медикаментозне забезпечення, земська медицина, Південь України.

Актуальність обраної теми визначається тим, що при сучасних реформах соціальної сфери, охорони здоров'я передусім, слід враховувати вітчизняний історичний досвід. Адже система практичної медицини у другій половині ХІХ – на початку ХХ ст. діяла в умовах ринкових відносин, засади яких багато в чому пов'язані із сучасними реаліями. Отже, досвід вирішення певних проблем повчальний і сьогодні. Особливо актуальним є дослідження стану земсько-аптечної справи, яка у формах організації та методах діяльності багато в чому схожа на її сучасний період в умовах становлення і розвитку ринкової економіки. А саме у аптечній справі ринкові засади діяльності були і залишаються найбільш вираженими у медичній галузі. Вирішенням цих проблем займалися раніше і займаються сьогодні органи місцевої влади та лікарі. Тому дослідження аптечної справи і медикаментозного забезпечення населення Півдня України, де земська медицина посідала передові позиції, заслуговує, на нашу думку, на увагу як чинник підвищення загальної культури і впровадження у повсякденне життя сільських жителів наукової медицини.

Практична аптечна справа і наукова фармація впродовж останніх століть були настільки значущими складовими діяльності суспільства, що займали не тільки істотну частину історії медицини, але, як вважають сучасні вітчизняні дослідники цієї галузі, і "формувався як частина загальної історії і культури народу" [1, с. 3]. Однак бібліографія цієї частини медичної галузі досить обмежена. У роботах нашого часу З. Мнушко і співавторів, М. Сятині та Р. Богатирьової із співавторами практичній аптечній справі приділено мало уваги, а про окремі аспекти її історії в південному регіоні тільки згадується [2]. Це і призвело до того, що метою нашого дослідження стала історія земсько-аптечної справи і забезпечення медикаментами населення і медичних закладів у південному регіоні країни, який бурхливо розвивався у кінці ХІХ – на початку ХХ ст.

Для досягнення поставленої мети визначено наступні завдання: дослідити особливості виникнення і становлення аптечної справи у середовищі земської медицини південного регіону; визначити способи і напрямки забезпечення сільського населення аптечними послугами і медикаментами; розкрити і показати результати зусиль органів місцевого самоврядування і лікарів у вирішенні цих питань.

Відомо, що із запровадженням земського самоврядування в Херсонській і Таврійській губерніях, вони вже упродовж 1865–1866 рр. приступили до створення системи земської медичної допомоги сільському населенню, невід'ємною частиною якої була і медикаментозна допомога. "Земству, создавшему почти из ничего сельскую медицину, на первых порах пришлось много поработать над вопросом о приобретении лекарственных средств для снабжения ими больного населения. Пользоваться услугами аптек, куда бы земские врачи направляли больных с рецептами, не было возможности из-за высоких аптечных цен и вследствие отсутствия в земских врачебных пунктах вольных аптек" [3, с. 40].

З утворенням лікарських дільниць, земські управи стали закуповувати ліки і постачати ними лікарів для безкоштовної роздачі бідним хворим. Довіра селян до земської медицини стала зростати, кількість відвідувань хворими лікарів збільшувалася і земства вирішили засновувати свої аптеки. Першими у Херсонській губернії земські аптеки утворили в 1870 р. Олександрійське земство у повітовому місті і Херсонське повітове земство у колонії Нагартана. При цьому, Олександрійське земство виклопотало у Міністерства внутрішніх справ дозвіл на вільний продаж ліків, що "покрывает расходы на содержание аптечного персонала, позволяет делать большую скидку на лекарствах, отпускаемых для неимущих больных и еще приносит значительный доход" [4, с. 33]. Так, Олександрійська земська аптека відпускала медикаменти дільничним лікарям зі знижкою в середньому на 50 %, дільничним лікувальницям – на 32 %, земським – на 52 % [5, с. 42]. Спроби інших земств Херсонської і Таврійської губерній отримати право на утворення своїх аптек з вільним продажем ліків у цей період не увінчалися успіхом. У цих повітах лікарі та лікувальні заклади забезпечувалися медикаментами від приватних вільних аптек зі знижкою у середньому на 25 % або оптовими закупівлями у комерційних аптечних магазинах і складах, де вартість була дещо

нижчою, ніж в аптеках, але ці медикаменти вимагали розфасування тощо. Управи обмежували лікарів та медичні заклади певними сумами витрат для придбання ліків, але у використанні ліків при лікуванні не втручалися. Другий губернський з'їзд земських лікарів і членів управ, який відбувся у червні 1875 р., як доповідала губернська управа черговим губернським зборам, "нашел необходимым высказать желание, чтобы в выборе лекарств при лечении больного врачи не были стесняемы непременным условием дешевизны лекарств, а руководствовались в выборе более физиологическим действием лекарств, нежели их ценностью" [6, с. 76–77].

На початку існування земської медицини її можливості були обмеженими, тому деякі волосні управління самі наймали фельдшерів і влаштовували при них невеликі аптеки. Постачання яких було нікчемним: "волостные фельдшера или снабжаются лекарствами от волости, или же по договору с волостью обязаны приобретать сами лекарства за счет увеличенного им годового оклада; но как в том, так и в другом случае часто никаких лекарств не оказывается, и в шкафе волостной аптеки иногда помещается только графинчик с водкой" [7, с. 79].

Висока вартість ліків у приватних вільних аптеках викликала обґрунтоване занепокоєння в органів земських громадських самоврядувань, адже вона лягала важким тягарем на фінансування медичної допомоги населення, переважно бідного. Питома вага витрат на медикаментозне забезпечення хворих уже за 10 років існування земської медицини при сталій тенденції безкоштовної видачі хворим ліків у загальних медичних витратах окремих земств сягала 20 % і продовжувала збільшуватися. Високі ціни на медикаменти в Росії обумовлювалися законодавчо встановленими аптекарськими привілеями. При цьому неодноразово робилися спроби і ще збільшити їх. Зокрема, Міністерство внутрішніх справ обов'язкову для аптек вартість ліків з 1 травня 1881 р. збільшило на 20 %. Це викликало протести лікарської громадськості. "Товариство російських лікарів" вказувало на величезну шкоду, як воно вважало, для народного здоров'я, що випливало зі зростаючих аптекарських привілеїв [8, с. 69–79]. Комісія з аптечного питання "Товариства херсонських лікарів" встановила, що у 1881 р. середня вартість рецепту в приватних аптеках Миколаєва становила 58,71 коп. сріблом, у Херсоні – приблизно 61 коп. сріблом. і в аптеках Херсонського повіту – 79,62 коп. сріблом. При цьому найнижча вартість рецепта була 51,72 коп., а найвища – 1 крб. 2 коп. Прибуток аптек складав 100–1900 %. Тобто, вартість рецепту була вельми і невинуватено високою. Комісія заявляла, що, так як "дело народного здравия лежит, большей частью, на обязанности земства и городов, то на них также должна перейти и обязанность доставления лекарств народу". На думку комісії, якщо без привілеїв обійтися не можна, то вони повинні видаватися переважно земським і міським органам самоврядування з умовою, що ліки з їх аптек повинні відпускатися "по действительной их стоимости". Комісія вважала, що "отношение фармацевтов к аптеке должно быть такое же, как отношение врача к больнице, то есть аптекарь не должен являться лицом заинтересованным в доходности самого дела, а должен довольствоваться известным содержанием за затрачиваемый им труд" [9, с. 74]. Цю думку поділяли і губернські земські збори, за дорученням яких губернська управа в листопаді 1881 р. через губернатора порушила перед урядом клопотанням про зниження аптекарської вартості на 20–30 %, але відповіді так і не отримала [10, с. 4].

Земства шукали можливості для вирішення цієї проблеми. Пропозиції про створення центрального (губернського) земського складу аптекарських матеріалів, центральної аптеки або найму спеціальної земської агентури із закупівель медикаментів після детального вивчення, що показало неможливість скорочення таким чином витрат на ліки, були відкинуті.

У 1890 р. Єлисаветградське земство відкрило свою аптеку, хоча спочатку і без вільного продажу ліків, але це дозволяло йому економити гроші на закупівлі не складних медикаментів, які стали тепер готуватися у власній аптеці. В інших повітах приватні аптеки, користуючись нестачею лікарів, намагалися їх підмінити. Так, з'їзд лікарів Тираспольського повіту в 1890 р. констатував: "наши сельские аптеки часто являются своего рода врачебными пунктами, где больные получают совет с предложением того или другого лекарства, по усмотрению аптекаря, что, конечно, не далеко стоит от знахарства" [11, с. 155].

Законодавчі привілеї приватних аптек навіть гальмували розвиток земської медицини. Адже вона прагнула надавати сільському, переважно бідному населенню, медичну допомогу (лікарська порада, медичні маніпуляції та ліки) безкоштовно. Згідно із роз'ясненнями Сенату, у поселеннях, у яких функціонували вільні аптеки, безкоштовна роздача ліків мала обмежуватися лише випадками крайньої бідності. На скільки це шкідливо відображалось на земській медицині та здоров'ї народу "видно из указаний врачей Херсонского уезда, где упомянутое разъяснение Сената послужило поводом к установлению платы за лекарства с имущих больных. Вследствие этого больные заразными болезнями очень часто не обращаются к врачам, опасаясь, что с них будет взыскана плата, установление которой особенно вредно отзывается в городах и бойких центрах, служащих обыкновенно источником возникновения эпидемических заболеваний" [12, с. 39–40].

З розвитком земської медицини при повітових, а також дільничних лікарнях та амбулаторіях, почали створюватися аптеки або аптечні склади. Наприклад, "Аптечное дело во всех врачебных участках Бердянского земства ведется по одной и той же системе: при приемном покое каждого участка находится склад медикаментов со всей необходимой обстановкой для сельской аптеки. Приготовлением лекарств занимаются, под контролем врача, фельдшера, служащие при враче. Все медикаменты, инструменты и аптечная посуда выписываются два раза в год, весною и осенью, за счет земства, из аптечных магазинов Харькова и Ростова на Дону, по указанию участкового врача, в пределах суммы, ассигнованной на этот предмет земством для каждого участка; некоторые же более простые по способу приготовления медикаменты готовятся на месте по мере надобности" [13, с. 110].

Невеликі аптеки діяли при губернських лікарнях. У Херсоні аптека при губернській лікарні обслуговувала лікарню та її амбулаторію, губернську психіатричну лікарню, лікарів богоугодних і деяких інших земських закладів. У 1891 р. аптека видавала ліки за 69304 рецептами, середня вартість одного рецепту складала усього 6,9 коп. [14, с. 52]. Така низька вартість рецептів була забезпечена тим, що аптека з 1890 р. закуповувала медикаменти переважно у Е. Мерка (Німеччина), що коштувало їй на 10–30 % нижче вартості аналогічних препаратів від російських компаній. У повітах наслідували цей приклад. З'їзд лікарів Єлисаветградського повіту заявив, що він "не считает выгодным входить в сношения с каким-нибудь одним ближайшим дрогистом и рекомендует массовую выписку лекарств производить от заграничных фирм, за исключением конечно тех препаратов, которые выгоднее приобретать в России". У дебатах з цього питання повітовий санітарний лікар М. Тезяков зазначав, що такі закупівлі для повітових земств вигідні (дешевше майже на 35 %) і тому набувають усе більшого поширення. Російським перекупникам-посередникам це не було вигідно і вони намагалися протидіяти, заявляючи закордонним постачальникам, що розірвуть з ними контакти, якщо вони безпосередньо співпрацюватимуть із земствами [15, с. 20]. Незважаючи на це, земські управи і аптеки все частіше зверталися до іноземних постачальників, передусім до Е. Мерка.

Інтереси земств, з одного боку, що прагнули до утворення своїх аптек і аптечних складів, відпуску хворим ліків за земський рахунок (безкоштовно) і закупівель більшості медикаментів у іноземних виробників та інтереси вітчизняних перекупників з іншого боку, які заохочувалися законодавчими аптечними привілеями та високими митами, час від часу зіштовхувалися настільки, що викликали скарги та звертання аптечних комерсантів і місцевих органів управління в урядові органи. Так, XIII Херсонський губернський з'їзд лікарів і представників земських і міських управ у 1895 р., схваливши замовлення медикаментів з-за кордону, запропонував губернській управі звернутися до міністра фінансів із клопотанням про звільнення від мита аптечних товарів, що отримувалися земством, з метою їх здешевлення. Міністр фінансів через губернатора повідомляв управі що, це "не только явилось бы обременительным для казны, но нарушило бы также и интересы нашей химической промышленности, доставляющей в настоящее время уже весьма значительное количество различных медикаментов и находящей им сбыт, между прочим, благодаря таможенно-пошлинному ограждению от иностранной конкуренции" [16, с. 149].

У свою чергу, коли Міністерство внутрішніх справ у 1904 р. скеровувало на розгляд проект нового аптекарського статуту, Херсонська губернська управа заявляла, що цей проект "по основным положениям не отвечает интересам дела снабжения населения лекарственными средствами" і сформулювала конкретні пропозиції щодо його переробки [17, с. 147]. Цю позицію підтримали повітові земські органи і губернська санітарна рада. Таку ж думку мали земства і в Таврійській губернії.

Тільки з 1902 р. дрогисти (оптові постачальники медикаментів – примітка автора) Лемме в Одесі та південноросійське товариство торгівців аптекарськими товарами у Києві пропонували такі знижки, що деякі земства визнали можливим поступово відмовлятися на їх користь від замовлення багатьох медикаментів з-за кордону. Надії земств на вигоди від утворення вільних аптек, не виправдалися. Згодом виявилось, що вільні аптеки, які приносили значні прибутки приватним власникам, для земств не вигідні, тому що, як доповідав на XI з'їзді лікарів і представників земств Таврійської губернії у 1913 р. лікар Г. Братцев, який ґрунтовно вивчив стан організації аптечної справи у земській Росії і Таврійській губернії, вільні аптеки "не должны и не могут стать на дорогу частных предпринимателей, в сущности, эксплуатирующих несчастье людей высокими ценами на медикаменты, и в виду того, что они требуют больших расходов по оборудованию их" і, "Наконец, погоня за барышами в аптечном деле вряд ли может входить в задачи земства, как общественного учреждения, призванного рассеивать мрак и невежество среди народа, а не опираться на них, предоставляя торгующему по ручной продаже провизору эксплуатировать в целях наживы темную массу" [18, с. 53].

Земських вільних аптек у Херсонській губернії було усього 3 (у м. Єлисаветграді та в Олександрійському повіті – в м. Олександрії і в с. Братоліубівка), а у Таврійській губернії – 2 вільні аптеки (у Ялтинському повіті – у с. Судак і у Феодосійському повіті – у м. Алушті). Але й відмовлятися

від своїх вільних аптек земства не поспішали. Адже ці аптеки "при отсутствии конкуренции частных предпринимателей держат цены пониженными против таксы, а там где является конкуренция частных лиц, они могут регулировать цены и сдерживать стремление к наживе частных конкурентов" [18, с. 52].

Постачання земських дільничних лікарів медикаментами здійснювалося по-різному. У Єлисаветграді Херсонської губернії та Мелітополі Таврійської губернії були земські аптечні склади, при яких діяли лабораторії для приготування галенових препаратів (настої, витяжки, відвари тощо) та визначення якості медикаментів. Інші повіти забезпечувалися медикаментами або через управи способом колективних замовлень за вимогливими каталогами лікарів, або безпосередньо лікарі закуповували медикаменти на виділені їм управою кошти. При великих земських лікарнях були аптеки також з лабораторіями, у яких готувалися деякі лікарські (в основному галенові) препарати, визначалася якість медикаментів і місцевих харчових продуктів і води та виконувалися доступні клінічні (хімічні та бактеріологічні) аналізи. Різномісній системі доповнювався хаотичним придбанням ліків, неекономним їх витрачанням, недостатнім контролем з боку управ і лікарських рад, відсутністю раціональної аптечної звітності.

Ці та інші недоліки вимагали вдосконалення земсько-аптечної справи. Так, у Таврійській губернії пропонувалося заснувати "объединенную общегубернскую выписку аптекарских товаров, организованную или при помощи устройства центрального губернского склада с фармацевтической и аналитической лабораториями при нем, или на началах только посреднической роли губернского земства по закупке аптекарских товаров для нужд отдельных уездов" [18, с. 104]. Подібні пропозиції висловлювалися і в Херсонській губернії.

Незабаром розпочалася Перша світова війна, яка не дозволила здійснити реформаторські наміри. Виникла проблема гострого дефіциту ліків в умовах слабкості вітчизняної фармацевтичної промисловості та припинення надходження значного асортименту готових ліків від світового лідера їх постачання – Німеччини. Труднощі з цього питання досягли крайнього загострення у 1916 р. Херсонська губерньська управа доповідала черговим земським зборам: "не только цены на товары подняты до невероятной высоты, не только значительное количество медикаментов, притом самих ценных, заменено в продаже фальсификатами, но часто самых необходимых вещей совершенно невозможно достать" [19, с. 138]. У таких умовах багато земства, у тому числі і Півдня України, стали звертатися за допомогою до Всеросійського земського союзу, який мав ділові зв'язки із закордонними (англійськими, японськими та американськими) фармацевтичними виробниками та аптечними торговими фірмами. Для вирішення цього питання земський союз запропонував організувати на кооперативних засадах "Всеросійське аптечне товариство". Губернські збори прийняли рішення про входження у це товариство і внесення належного вступного внеску, однак подальші дії не дозволили здійснити цей захід й призвели до ліквідації земської медицини.

Таким чином, аптечна справа і медикаментозна допомога хворим були однією із найважливіших складових діяльності земських органів громадського самоврядування і земських лікарів Херсонської і Таврійської губерній упродовж усього періоду існування земської медицини. Здійснювалися спроби вирішення цих питань у різних формах: самостійна закупівля медикаментів лікарями, відкриття аптек при медичних закладах, функціонування вільних аптек, аптечних складів, закупівлі медикаментів у зарубіжних і вітчизняних дрогистів, виготовлення деяких ліків самостійно. Однак труднощі організації, особлива специфіка земсько-аптечної справи, відсутність достатньої кількості кваліфікованих фармацевтів на земській службі та інші причини не дозволили вирішити цю проблему на належному рівні у кінці XIX – на початку XX ст.

Список використаних джерел

1. З'їзди фармації України – історія розвитку галузі / В. П. Черних, А. А. Котвицька, В. А. Георгіянц, Г. В. Зайченко // Вісник фармації. – 2012. – № 1. – С. 3–12.
2. Історія фармації України / [Р. В. Богатирьова, Ю. П. Спіженко, В. П. Черних та ін.] – Харків, Вид-во УкрФА, 1999. – 799 с.; Сятиня М. Л. Історія фармації: Навчальний посібник для вищих навчальних закладів / М. Л. Сятиня. – Львів, 2002. – 660 с.; Історія медицини та фармації / [Мушко З. М., Шевченко І. О., Шевченко О. В. та ін.]. – Харків: Видавництво НФаУ: Золоті Сторінки, 2009. – 208 с.
3. Грудзинский Г. Аптечное дело и проект нового аптечного устава / Г. Грудзинский // Вестник Таврического Земства. – 1904. – № 15. – С. 33–44.
4. Приложения к протоколам съезда земских врачей и членов управ // Сборник Херсонского Земства. – 1875. – № 8. – С. 28–50.
5. Отчет Александрийской земской аптеки, представленный земской управе и съезду врачей Александрийского уезда за 1874 год // Сборник Херсонского Земства. – 1875. – № 6. – С. 41–46.
6. Доклад об устройстве медицинской части в губернии: Херсонское губернское земское собрание, сессия шестнадцатая (22–30 октября 1875 года) // Сборник Херсонского Земства. – 1875. – № 11. – С. 74–83.
7. Обзор состояния земской медицины за 1877 год в уездах Херсонской губернии // Сборник Херсонского Земства, – 1879. – Январь, февраль, март. – С. 1–119.
8. Труды Общества Русских Врачей. – СПб, 1882. – Вып. II. – С. 69–79.
9. Протоколы заседаний VIII Херсонского губернского съезда земских врачей и членов земских управ Херсонской губернии // Сборник Херсонского Земства. – 1882. – № 3. – С. 1–75.
10. Отчет Херсонской губернской земской управы об исполнении постановлений губернского собрания очередной сессии

1881 года. // Сборник Херсонского Земства. – 1882. – № 3. – С. 1–21. 11. Съезд врачей Тираспольского уезда, 20–22 января 1898 года // Врачебная хроника Херсонской губернии. – 1898. – № 11. – С. 154–156. 12. Хозяйственно-статистический обзор Херсонской губернии за 1891 год. VIII. Народное здравие // Сборник Херсонского Земства. – 1892. – № 9. – С. 1–46. 13. Педьков И.Л. Делегатские доклады. I. Бердянський уезд / И.Л. Педьков // Труды X Губернского съезда земских врачей Таврической губернии. Т. II. Делегатские доклады, инструкции и обязательные постановления. – Симферополь, 1895. – С. 89–186. 14. Отчет Херсонской губернской земской больницы за 1891 год // Сборник Херсонского Земства, – 1992. – № 5. – С. 36–75. 15. Протокол съезда земских врачей Елисаветградского уезда // Врачебная хроника Херсонской губернии. – 1893. – № 2. – С. 9–22. 16. Разные врачебные заметки // Врачебная хроника Херсонской губернии. – 1896. – № 13. – С. 149. 17. О проекте аптекарского устава: Доклады Херсонской губернской земской управы губернскому земскому собранию XL очередной сессии 1904 года // Сборник Херсонского Земства, – 1904. – № 11. – С. 142–147. 18. Братцев Г. А. Краткий обзор организации аптечного дела в земской России, постановка его в Таврической губернии и желательные изменения в ней / Г. А. Братцев // Труды XI Губернского съезда врачей и представителей земств Таврической губернии. – Том II-й, часть II-я. – Симферополь, 1913. – С. 47–114. 19. О вступлении Херсонского губернского земства в "Товарищество по закупке и продаже лекарственных материалов" // Херсонское Губернское Земское Собрание LI очередной сессии 1916 года. Доклады управы и комиссий. Журналы собрания. – Херсон, 1917. – С.138–141.

Валерий Ермилов

АПТЕЧНОЕ ДЕЛО И МЕДИКАМЕНТОЗНОЕ ОБЕСПЕЧЕНИЕ В ЗЕМСТВАХ ЮГА УКРАИНЫ

В статье освещается история развития аптечного дела и медикаментозного обеспечения населения и медицинских учреждений земскими органами самоуправления и врачами Херсонской и Таврической губерний в конце XIX – начале XX вв.

Ключевые слова: аптечное дело, аптеки, медикаментозное обеспечение, земская медицина, Юг Украины.

Valeriy Yermilov

PHARMACY CASE AND MEDICAL CARE IN THE TERRITORIES OF THE SOUTH OF UKRAINE

The article highlights the history of the development of pharmacy and medical supply and medical institutions of local self-government bodies and doctors Kherson and Taurida province in the late XIX – early XX century.

Key words: pharmacy, medical care, rural medicine, Southern Ukraine.

УДК 635.652. 001. 32: 94; 008.001.82

Алла Семенюшко

ПОХОДЖЕННЯ Й ПОШИРЕННЯ КВАСОЛІ ЗВИЧАЙНОЇ (PHASEOLUS VULGARIS L): ІСТОРИЧНІ АСПЕКТИ ТА ІСТОРИКО-НАУКОВИЙ АНАЛІЗ

На прикладі ретроспективної історії відстежено шляхи походження та поширення цінної у продовольчому та агротехнічному значенні зернобобової культури – квасолі звичайної (Phaseolus vulgaris L) у землеробстві різних країн та континентів. Впевненість учених в тому, що квасоля походить з Азії переважала в літературі з середини XVIII ст., опираючись на погляди відомих систематиків: Ліннея, Айтона, Лінка та інших. Думка про походження квасолі з Америки сягає 80-х рр. XIX ст. підтверджена роботами L. Wittmack, A. Gray та H. Trumbull. Вивчення квасолі на основі матеріалів експедицій та результатів польових досліджень колекції квасолі Всесоюзного інституту рослинництва з країн Латинської Америки дозволили підтвердити американське походження квасолі. У вивченні цього питання найбільшої уваги заслуговують праці С. Букасова, М. Вавилова, П. Жуковського, М. Іванова.

Ключові слова: квасоля, історія, походження, поширення, історичний аспект.

В умовах реформування агропромислового комплексу України та скорочення виробництва тваринної продукції, важливого значення набуло виробництво високобілкових продуктів рослинництва. Як наслідок цього, за останні роки різко зріс попит на насіння зернобобових культур, серед яких чільне місце займає квасоля, яка є однією із найдавніших рослин, а також найбільш